

УДК 316.75, 316.276, 303.211

Білоус Є.В., аспірант факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна, e-mail: evgenii.bilous@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПОВСЯКДЕННИХ ІДЕОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ¹

Досліджено питання інтерпретації поняття “ідеологія”. Виокремлено три загальні аспекти функціонування ідеології: на рівні доктрини, ідеологічних взаємодій та ідеологічної діяльності. Виявлено, що процес взаємодії ідеології та свідомості має породжувати нове утворення – “повсякденні ідеологічні уявлення”. Проаналізовано основні теоретичні доробки з вивчення ідеологічних уявлень та визначено особливості їхнього функціонування у масовій свідомості.

Ключові слова: ідеологія, повсякденна ідеологія, суспільна свідомість, ідеологічні уявлення.

Звернення до ідеології нині є особливо актуальним, оскільки триває розвиток класичних соціально-політичних ідеологій, паралельно відбувається формування нових систем оформлених поглядів та ідей, які виражають сьогоденні актуальні інтереси та проблеми різних соціальних класів або груп суспільства. Зважаючи на важливість ідеологій у житті суспільства, яка виражається через їх функції (зокрема, консолідує, цілепокладання, управління, легітимації, аксіологічну та комунікативну), неабияким є інтерес до них представників різних сфер знань [1, с. 44–45]. З одного боку, здійснюється цілеспрямоване вироблення та транслювання ідеологій, з іншого – вивчення їх сутності, особливостей прояву та сприйняття. Так, далеко не завжди трансльовані ідеології однозначно сприймаються широким загалом. Крім того, у повсякденній практиці людей (яка сьогодні привертає увагу багатьох дослідників) ідеології постійно видозмінюються, подекуди – заново формуються та існують уже в інших формах. Дослідження саме таких ідеологій, які поширюються на рівні повсякденної свідомості, дозволяє зрозуміти та проаналізувати процеси, що відбуваються в суспільстві (зокрема, виявити існуючі інтереси, прагнення різних соціальних груп населення, а також способи можливої реалізації їх інтересів). Вивчення ідеології на рівні повсякдення є особливо доцільним у рамках аналізу та управління соціальними процесами. Проте сучасні авторитетні визначення поняття “ідеологія” [2, с. 958–959; 3, с. 1] свідчать, що (попри частоту вживання) воно залишається досить неясним і перевантаженим смислами.

Таким чином, у сучасному соціальному дискурсі поняття “ідеологія” вирізняється тим, що має значний обсяг, а процеси реідеологізації [4], з одного боку, та зростаюча актуалізація повсякдення в соціальному дискурсі [5], з іншого боку, зумовлюють доцільність вирішення проблеми теоретико-методологічної невизначеності сутності й особливостей функціонування ідеології у повсякденній свідомості. Відповідно, **метою статті** є соціологічна експлікація поняття “ідеологічні уявлення повсякденної свідомості”. Для досягнення поставленої мети передбачається виконати такі завдання: з’ясувати аспекти розгляду поняття “ідеологія”; виявити теоретичний

¹ Стаття друкується як запрошення до дискусії.

простір дослідження існування ідеології та буденного, неспеціалізованого розуміння; проаналізувати існуючу концептуалізацію ідеологічних уявлень у координатах повсякденного розуміння та вийти на обґрунтування поняття “ідеологічні уявлення повсякденної свідомості”.

На нашу думку, ситуація невизначеності поняття “ідеологія” пояснюється тим, що вона має складний зміст та існує у кількох вимірах, нерозрізнення яких між собою призводить до хибної інтерпретації. Так, ідеологія може розглядатись, як доктрина, ідеологічні відносини, ідеологічна діяльність.

Погляд на ідеологію, як на “теорію”, найбільш характерно представлено в працях радянських філософів, які виокремлювали так звану “наукову” ідеологію. На їхню думку, ідеологія є теоретичним знанням – обґрунтованим, логічним та системним [6]. Варто зауважити, що розгляд ідеології як науки є некоректним, оскільки ідеологія завжди містить оціночне відношення, що виражає інтереси суб’єкта ідеології. Таким чином, ідеологія як доктрина є певною системою поглядів певних соціальних груп, сформованих за їх інтересами, і сприяє досягненню цих інтересів.

Крім того, ідеологія реалізується в суспільних відносинах, які під її впливом стають ідеологічними. У марксистській традиції ідеологічними відносинами називають вторинні, зумовлені економічними, надбудовними відносинами. Велике різноманіття ідеологічних відносин класифікують відповідно до видів надбудовної, духовної діяльності людей: політичні, правові, релігійні, моральні, естетичні тощо. Водночас говорять і про ідеологічні відносини у вузькому, власному смислі – тут йдеться про відносини, які виникають у процесі вироблення та поширення ідей, що мобілізують діяльність людей на основі спільних цінностей. У цьому зв’язку, в суспільстві утворюються певні форми професійної ідеологічної діяльності, яка охоплює “виробництво свідомості”, засоби ідеологічного впливу, змісту ідей, концепцій і теорій, що впливають на поведінку людей як об’єктів ідеологічного виховання. Ідеологічна діяльність далеко не завжди адекватно відображає дійсність. Вона може зачіпати бажане, уявне. Крім того, процес перетворення ідеологічних положень у стійкі переконання є досить неоднозначним, доцільніше вести мову про сприйняття ідеологічних позицій повсякденною свідомістю. Проте таке сприйняття є неоднозначним, оскільки далеко не всі артикульовані ідеологічні положення сприймаються повною мірою і не стають переконаннями споживачів ідеології.

Наступний вимір існування ідеології – ідеологічна діяльність, яку можна розкласти на такі етапи: вироблення ідей, їх трансляція (тут часто зазначають про пропаганду, що виконує функцію донесення до людей певних положень ідеології) та сприйняття. Ідеологічна діяльність, залежно від інтенцій суб’єкта діяльності (індивіда – окремого ідеолога чи інституції), може бути свідомою та несвідомою. Свідома ідеологічна діяльність за своєю сутністю є ідеологічною працею, яка здійснюється систематично та спрямована на цілеспрямоване формування думок, установок і переконань об’єктів впливу. Несвідома ідеологічна діяльність властива окремим індивідам, які, виражаючи свою думку, впливають на інших індивідів, зокрема на їх переконання. Несвідома ідеологічна діяльність має спорадичний характер і є засобом формування повсякденної свідомості, що суперечить офіційним ідеологічним доктринам.

Місце ідеології в масовій свідомості у цілому та повсякденній свідомості, як її прошарку, є досить цікавим питанням. Класичною стала фраза К. Маркса про те, що ідеї стають матеріальною силою, коли вони оволодівають масами. Спроби дослідження феномену ідеології у масовій свідомості здійснені Дж. Рюде, К. Мангеймом, А. Грамші, К. Гірцом, С. Московічі, Дж. Кемпбелом, Ф. Конверсом та іншими. Зокрема, Дж. Рюде звертав увагу на існуюче розділення між двома типами ідеологій: “структурованою”, яка має чітку або принаймні помітну внутрішню структуру, і тією, яка відображає примітивні уявлення, психічний склад і умонастрої. Науковець концептуалізує “народну ідеологію” як поєднання двох елементів – “вродженої традиційної ідеології”, яка витікає з досвіду, усної традиції та народної пам’яті, та запозичених, “привнесених” ззовні ідей і уявлень, які набирають форму систематизованих політичних чи релігійних переконань. Формування “народної ідеології” за Дж. Рюде визначається ідеями, які є зовнішніми, принесеними і які могли бути ефективно абсорбованими за умови попадання на підготовлену базу, а також обставинами й досвідом носіїв ідеології (мається на увазі колективна пам’ять, рівень грамотності тощо) [7, с. 271].

А. Грамші також звертає увагу на два різновиди ідеології. У своїх “Тюремних зошитах” він пише про історично органічні ідеології як такі, що необхідні певному базису, та ідеології мимовільні, “раціоналістичні”, “придумані”. Перші ідеології історично необхідні, міцні “психологічно”, організують людей, слугують ґрунтом, на якому люди рухаються, усвідомлюють свої позиції, борються тощо. Ідеології мимовільні лише створюють індивідуальні “рухи”, полеміку. На думку А. Грамші, їх цінність полягає тільки в тому, що вони “являють собою заблудження, яке є протилежним істині та стверджує її”. Таким чином, А. Грамші ідеології на рівні повсякденних уявлень вважає чимось нижчим, далеким від істини [8, с. 71].

С. Московічі розглядає ідеології на рівні повсякдення крізь призму соціальних уявлень – суспільної буденної свідомості, в якій досить складно взаємодіють на рівні здорового глузду різні переконання (частково ірраціональні), ідеологічні погляди, знання, власне наука, які розкривають і самі становлять соціальну реальність [9]. За допомогою соціальних уявлень люди “творять світ”, у тому числі перетворюють певні невідомі, дивні феномени у знайомі, чим значно спрощують процес пізнання. Кожен новий об’єкт зводиться до старого об’єкта, і, таким чином, безпрецедентний випадок підводиться під загальну категорію. С. Московічі приймає поширене визначення ідеології, яка тлумачиться, як набір уявлень. Слід підкреслити, що серед компонентів уявлень автор називає й ідеологічні погляди, що свідчить про відсутність жорсткої диференціації понять.

Детально розглядає типологію соціальних уявлень інший дослідник – Т. ван Дейк. Він зазначає, що ідеологію можна лаконічно визначити як “основні соціальні уявлення, що розділяються членами групи” [3, с. 8]. У цьому визначенні Т. ван Дейк не просто приймає позицію С. Московічі, він здійснює суттєве доповнення. Автор зауважує, що існує цілий ряд соціальних уявлень, проте далеко не всі вони можуть називатись “ідеологією”. На думку Т. ван Дейка, ідеологією слід вважати загальні соціальні уявлення, які є груповими оцінками, далекими від об’єктивної істинності. Дослідник говорить, скоріше, не про одну ідеологію, а “ідеології” – інтерпретативні рамки, які по-

діляють люди і дозволяють членам групи розуміти та наповнювати смислом соціальну реальність, повсякденну практику і відносини з іншими групами. Одним з важливих положень підходу науковця є його теза про те, що ідеологія та інші переконання соціально розділяються. Проте це не означає, що всі індивіди мають ідентичні переконання, скоріше, “кожен член [суспільства] може мати особисту версію спільної віри чи ідеології; версію, що, очевидно, є функцією соціалізації або ідеологічного розвитку індивіда” [3, с. 30]. Водночас потрібно підкреслити колективний характер ідеології, адже існують соціальні взаємодії між індивідами, які ведуть до виникнення соціальних рухів, протестів [3, с. 156].

Названі тези про “особисту версію ідеології” з одного боку, та її колективний характер, з іншого боку, стають зрозумілими через з’ясування діалектики взаємовідношення індивідуальної та суспільної свідомості. Як зазначає Б. Грушин, суспільна свідомість – це сукупність різноманітних духовних утворень (ідей, поглядів, уявлень, норм, почуттів, вірувань та ін.), що має безпосередньо або опосередковано суспільний характер, тобто властива суспільству в цілому або різним соціальним множинам (спільнотам), які входять до його складу. Індивідуальна ж свідомість – це сукупність тих самих (й інших) елементів свідомості, проте вона властива вже тільки одному, даному індивіду. Отже, що відрізняє його, з огляду на унікальність, неповторність кожної людської особистості, від усіх інших індивідів, які живуть у суспільстві, в тому числі й тих, які входять разом з ним в певні соціальні спільності. Таким чином, суспільна свідомість не збігається з простою сумою індивідуальних свідомостей. Проте суспільна свідомість ні за своїм походженням, ні за своїм існуванням є неможливою поза свідомістю окремих індивідів [10, с. 50]. Ідеологію в ракурсі суб’єктів суспільної свідомості розглядає у своїх працях Д. Ольшанський. Дослідник зазначає про існування ідеології на рівні індивідуальної свідомості та соціально-групової. Остання вирізняється повнотою, чіткістю, визначеністю ціннісних орієнтацій і уявлень про цілі суспільної діяльності. Оскільки різні соціальні групи відрізняються умовами існування, потребами та інтересами, вони, відповідно, мають різні ідеологічні уявлення. Однак для кожної групової ідеології характерні такі компоненти, як цінності, норми та зразки поведінки групи [11]. О. Енгонян, базуючись на підході Д. Ольшанського, представляє ідеологію як виражене в ідейно-теоретичній формі відношення до цінностей, норм та ідеалів через призму інтересів соціальних груп [12, с. 88]. Тут також звертається увага не те, що ідеологія може виражати згадане ставлення представників, як окремих соціальних груп, так і загальнолюдське ставлення до світу. Крім того, жодна ідеологія не відмовляється від апеляції до загальнолюдських інтересів і цінностей, які розділяються не тільки окремими групами, але й усім суспільством. Тут можливе протиріччя інтересів окремих соціальних груп і загальнолюдських інтересів.

С. Жижек теж звертається до ідеології в ширшому контексті, ніж вона традиційно розглядається. “Ідеологія для мене, – зазначає філософ в одному із своїх інтерв’ю, – на найелементарнішому рівні, це щось інтимне, спонтанне, вона – в тому, як ви відчуваєте навколишній світ, як ви організуєте своє життя, в чому ви бачите його сенс. Тому я вважаю, що сьогодні світ ідеологізований більше, ніж будь-коли раніше. Для мене ідеологія – це зовсім не Велика Система типу комунізму, капіталізму тощо, ідеологія

проявляється в найінтимніших відносинах. Ідеологія – в тому, чому ви щось приймаєте, а щось ні, в манері вашої мови, в тому, як ви готуєте вечерю, як ви розважаєтесь тощо” [13]. Отже, в такому підході ідеологія розглядається, як стратегія повсякденного буття людини. Крім того, доречним є продовження думки С. Жижека про те, що індивід з його “власною ідеологією” належить до певних груп із спільними уявленнями, навіть не усвідомлюючи це.

Накопичений досвід дослідження ідеології на рівні повсякденної, масової свідомості акумулювала І. Попова, яка на його базі теоретично обґрунтувала введення в соціологічний дискурс поняття “повсякденна ідеологія” [14]. Українська дослідниця посилається на одне з енциклопедичних визначень поняття “ідеологія”, яке “вживається для позначення будь-якої сукупності переконань у найрізноманітніших сферах – від наукового знання до релігії та повсякденних уявлень про належну поведінку, незалежно від того, істинні ці переконання чи хибні” [15]. Звертаючи увагу на сферу повсякденних уявлень, І. Попова трактує ідеологію широко – як сукупність поглядів і уявлень, типових для широких мас населення, які характеризують не тільки спеціалізовану, але й “повсякденну” свідомість. Ірина Марківна зазначає, що зміст “повсякденної ідеології” певною мірою може відповідати змісту ідеологічних концепцій, які продукуються ідеологами. Проте, крім такого зовнішнього впливу, ідеологічні уявлення широких мас формуються в процесі життєдіяльності населення, впорядковуються та структуруються певним чином, залежно від конкретно-історичних подій [14, с. 8–9]. Таким чином, ідеологія, на думку І. Попової, не обмежується концепціями, які творять інтелектуали-ідеологи, а охоплює, як наукові знання, релігії, так і повсякденні уявлення про належну поведінку, незалежно від істинності цих уявлень.

Інша дослідниця, Є. Сагалаєва, уже з позиції соціально-філософського аналізу розглядає ідеологію як таку, що переломлюється через повсякденне існування людини, і як ідеологічно насичену повсякденність, де проявляються два параметри: а) ідеологічний вимір повсякденного життя; б) рецепція ідей і знань у форматі повсякденності [16, с. 299]. Таким чином, йдеться про “ідеологічну повсякденність”, як один з різновидів повсякденності. Підхід Є. Сагалаєвої полягає в тому, що “інтенції смислопородження “проростають” у соціокультурній реальності, яка інтерпретується людьми та має для них певну значущість як цілісне життєвого світу. Ідеологічність повсякденності визначається оціночно-орієнтуючою функцією свідомості, яка спрямована на збереження або зміну соціального та культурного порядку” [16, с. 300].

Ю. Волков із своїми співавторами ідеологічний вимір повсякденного життя тлумачать так, що повсякденні практики наділені певною цінністю й значенням – ідеологія ніби пронизує буденність, відбивається у надіях і очікуваннях людей [17, с. 362].

Теоретичний рівень ідеології, як зазначає Ю. Волков, вводить особистість у свідомість і розвиток фундаментальних цінностей і знань, які є основою будь-якої ідеології. Цей рівень пов’язаний з розробкою та реалізацією публічних знань та ідеологічних цінностей, містить у собі формування й функціонування ідеологічних цінностей на рівні повсякденних ідеологічних поглядів і уявлень. Таким чином, за визначенням, повсякденні ідеологічні уявлення утворюються двома способами: а) професійні ідео-

логи розробляють прості, базові ідеологічні концепції та ідеї; б) ідеологічні погляди та ідеї незалежно розвиваються індивідами у процесі їх повсякденного життя.

Відповідно, ідеологічне повсякденне життя, як функціональна сфера соціального життя знаходить свої конотації в цінностях повсякдення, у складних ідеях і образах, в яких люди сприймають, мають досвід і оцінюють фактичні умови їх існування [17, с. 363]. Воно будується через формування, сприйняття та функціонування ідей, смислів, образів, поглядів і цінностей на рівні досвіду й оцінки повсякденного життя, як під впливом соціальної структури, культури, пропаганди, ідеологічної роботи певних інституцій, так і індивідуального ідеологічного формування у сфері повсякденного мислення, емоцій, поведінки та комунікаціях, що ґрунтується на індивідуальному досвіді.

В. Давидович та О. Золотухіна-Аболіна здійснюють змістовний аналіз повсякденності й ідеології. Автори дотримуються думки, що ідеологія – поняття, за допомогою якого традиційно позначається сукупність ідей, міфів, переказів, політичних лозунгів, програмних документів партій, філософських концепцій, не є релігійною по суті, ідеологія виходить з певним чином пізнаної або “сконструйованої” реальності, орієнтована на людські практичні інтереси та має на меті маніпулювання й управління людьми шляхом дії на їх свідомість. У той час як повсякденну свідомість автори ототожнюють з повсякденням, яке розуміють як “світ досвіду”, в якому людина емпірично діє заради досягнення своїх цілей, будує картину реальності, виходячи із свого “я”, як із суб’єктивно відчутного центру, постійно комунікує, частково орієнтована в своїй активності несвідомими установками, занурена в емоції, занята працею та розмірковує на рівні розуму [18, с. 6]. Вихідним пунктом В. Давидовича та О. Золотухіної-Аболіни у розумінні повсякденної свідомості та ідеології є те, що вони є “ціннісними утвореннями”. Цінності повсякденного життя виникають спонтанно, як виклик на потреби людини, а не в результаті спеціалізованої творчості. Вони змінюються дуже повільно під час культурних трансформацій, при цьому ціннісне ядро залишається незмінним. Водночас цінності ідеології, “прикриваючись цінностями повсякдення, насправді заперечують їх або вимагають принести їх в жертву заради чогось іншого, що певною мірою виходить за рамки повсякдення” [18, с. 11]. Якщо цінності повсякдення є спонтанними, то цінності ідеології – результат свідомої роботи ідеологів. Ідеологія виводить повсякденну свідомість із “сьогоднішніх відносин”. Вона відкриває перспективу та ретроспективу. Крім того, ідеологія “гіпертрофує окремі моменти, які присутні в наявній ціннісній структурі”, призводить до крайнощів. Автори зазначають, що “крайності та конфронтації – супутники ідеології”. Проаналізувавши особливості цінностей повсякдення та ідеології, філософи доходять висновку: якщо ціннісна повсякденна свідомість являє собою континуальну сторону ідейного життя, то ідеології – дискретну і дихотомічну [18, с. 14]. В. Давидович та О. Золотухіна-Аболіна зазначають, що попри те, що ідеологія є однобокою (категоричною, тенденційною в ціннісному відношенні) і руйнує нормальну ціннісну структуру повсякдення, найчастіше ідеологічні уявлення переплітаються з повсякденними ціннісними уявленнями [18, с. 17].

Крім того, відбувається розгляд окремих аспектів ідеології – українські дослідники Д. Кірюхін і С. Щербак досліджували повсякденні уявлення про справедливість у

Росії та Україні, дійшовши висновку про існування різних “пануючих ідеологічних концептів” у згаданих державах, які обумовлюють уявлення населення [19]. Більший акцент розгляду носіїв уявлень робить О. Малинова, яка досліджує ідеологічні уявлення окремої соціальної групи – російської політичної еліти, як вагомого транслятора власних інтерпретацій соціальної реальності для загалу. Автор ідеологічні уявлення політичної еліти визначає як уявлення про соціальний порядок і стратегії його підтримки (зміни), а також про власну позицію як члена референтної групи, які поділяє колектив [20, с. 217].

Завдання дослідження ідеологічних вподобань українського суспільства спрямувало Н. Слюсаревського до виявлення суперечності, яка полягає в тому, що ідеології, які різняться між собою, поєднуються у свідомості людей [21, с. 6]. Дослідник пояснює це наявністю третьої змінної – геополітичної орієнтації, яка об’єднує протилежні ідеологічні позиції. На нашу думку, виявлена суперечність свідчить про дві речі. По-перше, пряме вимірювання ідеологічних уявлень не завжди дає валідні результати, оскільки респонденти не мислять категоріями ідеології. Так, Н. Слюсаревський працював з видозміненим запитанням для вимірювання ідеологічних уподобань, яке запропонували Є. Головаха та Н. Паніна: “У політичному спектрі часто вирізняються більш або менш самостійні течії. Виберіть, будь-ласка, одну з них, найближчу Вам” [22], на яке в оригінальній методиці не давали відповіді від 39% до 64% опитаних, у видозміненій методиці – від 28% до 40%. По-друге, протилежні ідеологічні позиції, які об’єднуються в одному факторі, є цілком зрозумілим фактом, якщо дивитися на дану ситуацію не з точки зору класичних ідеологій, а з позиції існування “повсякденної ідеології”, характеристики якої вже описані.

Отже, ми з’ясували, що “повсякденна ідеологія” розглядається на противагу ідеології як єдиній системі узагальнених ідей. На нашу думку, коректніше говорити про “повсякденні ідеологічні уявлення”, ніж про “повсякденну ідеологію”, як про неї пишуть згадані науковці. Річ у тому, що поняття “повсякденна ідеологія” не зовсім точно передає його зміст, оскільки ідеологія – це систематизоване вчення (теорія, доктрина, концепція, система поглядів) про суспільні явища, що виражає інтереси соціальних утворень (груп, класів, партій, кланів), а на рівні повсякдення уявлення мають несистемний, спорадичний характер. Водночас поняття “соціальні уявлення”, уведене С. Московічі [9] і яке ми приймаємо за основу, є досить широким – не даремно воно критикувалося за двозначність, неясність визначення та опис широкого кола явищ (про що власне і зазначає сам автор, відповідаючи на критику Г. Яходи у своїй статті [9]). Саме тому вбачаємо необхідність вживання поняття “повсякденні ідеологічні уявлення”, носієм яких є окрема особа, на відміну від ідеології, яка виражає інтереси соціальних утворень. Повсякденні ідеологічні уявлення конкретизують ті уявлення, які виникають на рівні повсякденної свідомості та мають оціночний характер соціально значущих подій і явищ. На підставі спільних оцінок окремих осіб ми можемо класифікувати їх. Слід зауважити, що в роботах українських дослідників здійснено подібні спроби класифікувати населення країни, але переважно за критерієм прихильності до певної політико-ідеологічної орієнтації. Зокрема, М. Міщенко досліджував сприйняття ідеологем представниками різних політичних партій [23], А. Горбачик – полі-

тичні орієнтації [24], О. Резнік – політико-ідеологічні самоідентифікації у зв'язку з ціннісно-ідеологічними ідентичностями [25]. Тому видається доцільним продовжити традицію таких досліджень, але в ширшому контексті: змістовно – не обмежуючись сферою політики, методологічно – виходячи за межі самоідентифікації опитаних, предметно зосереджуючись на ідеологічних уявленнях у масовій свідомості. **Поняття “ідеологічні уявлення в повсякденній свідомості” ми визначаємо як погляди особи на соціально значущі цінності оціночного змісту, що є підставою для групування людей, які їх поділяють і спрямовуються на спільні дії.** Дане визначення вирізняє “ідеологічні уявлення повсякденної свідомості” від “ідеології” насамперед тим, що зазначає, що ідеологічні уявлення повсякденної свідомості є “поглядами”, а не “вченням”, тобто не претендують на рівень доктрини. Інші рівні ідеології певним чином перетинаються з ідеологічними уявленнями повсякденної свідомості, зокрема в аспекті несвідомої ідеологічної діяльності, коли окрема особа транслює свої уявлення та виступає в такій ситуації ідеологом. Проте детальне уточнення суб'єкта ідеологічних уявлень дозволить прояснити ситуацію та розмежувати поняття. Якщо ідеологія виражає інтереси соціальних утворень (груп, партій, класів тощо) і носієм “повсякденної ідеології”, за І. Поповою, слугують “широкі маси населення”, то “ідеологічні уявлення повсякденної свідомості” є поглядами особи (позначимо її як “первинний суб'єкт”), яку дослідники на підставі визначення спільності поглядів можуть включити у певну групу (“вторинний суб'єкт”), не обов'язково численну. Особи, які мають спільні погляди, можуть бути не знайомі між собою, перебувати у різному просторі, тим не менш, їх можна об'єднати за критерієм схожості цих поглядів. Розглянемо детальніше цей момент, адже дані погляди – не однорідна структура. Ідеологічні уявлення повсякденної свідомості – це, насамперед, “погляди особи”, тобто суб'єктивні судження про певний об'єкт (“соціально значущі цінності” – визначення такого об'єкта поглядів дозволяє нам говорити саме про “ідеологічні уявлення”). Крім того, ці погляди “оціночного змісту” впливають на формування, ступінь і спрямованість емоційного відношення до об'єкта. І, нарешті, ці погляди “поділяються” (розділяються) їх носіями, а останні “спрямовуються на спільні дії”. Тут варто наголосити на тому, що суб'єкти поглядів можуть знаходитись у різних місцях та діяти схожим чином або групуватися в одному місці для спільних дій (зокрема, згадаємо події 2013–2014 рр., коли в багатьох населених пунктах учасники протестів діяли схожим чином, як учасники протесту на Майдані Незалежності, які прибули туди з різних регіонів України). Крім того, у нашому визначенні важливим є те, що суб'єкти “поглядів на соціально значущі цінності оціночного змісту” потенційно спрямовуються на дії, хоча можуть і не діяти фактично (однак, інтенція до дії має бути виражена). Узагальнюючи дані міркування, приходимо висновку, що ідеологічні уявлення повсякденної свідомості мають трикомпонентну структуру, до якої належить когнітивний (судження, знання про об'єкт), емотивний (емоційне відношення до об'єкта) та конотативний (спрямованість на дію) компоненти.

Повсякденні ідеологічні уявлення мають різноманітні форми вираження. Перебуваючи у свідомості, вони можуть проявлятися в анекдотах, жартах, записках у блогах, петиціях, постах у соціальних мережах. Сучасними жанрами таких уявлень є інтернет-

демотиватори, меми, фотожаби. Механізмами трансляції ідеологічних уявлень є блоги, листи, петиції, страйки, масові протести, засоби соціальних мереж (публікації, коментарі, хештеги, обговорення в групах у соціальних мережах, твітер-шторми тощо). Емпіричне дослідження ідеологічних уявлень на рівні повсякденної свідомості стає можливим завдяки вивченню оціночних ціннісних орієнтацій групового характеру у згаданих проявах. Проте це завдання потребує окремого розгляду. Зазначимо, що найрелевантнішим видається непряме вимірювання ідеологічних уявлень повсякденної свідомості, оскільки вони переважно не рефлексуються та прямо не артикулюються. Отже, перспектива дослідження ідеологічних уявлень повсякденної свідомості можлива через проведення глибинних інтерв'ю, проєктивних методик (зокрема, методу словесних асоціацій, який дає змогу розкрити мережу понять і образів, що складають уявлення, і кількісно оцінити їх), контент-аналізу текстів, а також проведення масових опитувань з подальшим застосуванням методів множинного статистичного аналізу (багатовимірне шкалювання, кластерний ієрархічний чи факторний аналіз). Вибір методу збору та аналізу для дослідження ідеологічних уявлень залежатиме від конкретної дослідницької мети. Наразі лише звертаємо увагу на доцільність розмежування понять “ідеологія” та “повсякденна ідеологія”, необхідність подальшої розробки останнього поняття і, власне, здійснену спробу такої розробки, яка привела до обґрунтування поняття “ідеологічні уявлення повсякденної свідомості”.

Висновки. Поняття ідеології залишається актуальним у науковому дискурсі, з огляду на його багатофункціональність на онтологічному та (попри неоднозначність) епістемологічному рівнях розгляду. З'ясування епістемологічного статусу поняття спричиняє необхідність концептуалізації ідеологічних уявлень у координатах неспеціалізованого, повсякденного розуміння. Саме в цьому контексті пропонується використовувати поняття “ідеологічні уявлення в повсякденній свідомості”, під яким розуміємо погляди особи на соціально значущі цінності оціночного змісту, що є підставою для групування людей, які їх поділяють і спрямовуються на спільні дії. Цим самим одержало подальшого розвитку поняття “повсякденні ідеології” та проведено розмежування з поняттям “ідеологія”.

Список використаних джерел

1. Прытков В. Неустрашимость и амбивалентность идеологии. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 3. С. 41–46.
2. Gerring J. Ideology: A Definitional Analysis. *Political Research Quarterly*. 1997. Vol. 50. № 4. P. 957–994.
3. Dijk T. Ideology: A Multidisciplinary Approach. SAGE Publications Ltd. 1998. 365 p.
4. Ходанович В.Н. Концепции деидеологизации и реидеологизации и современность. *Современные проблемы и пути их решения в науке, производстве и образовании*. 2014. № 1. С. 61–66.
5. Станкевич Л.П., Полякова И.П. Феномен повседневности: сущность, содержание и целостность. *Философия и общество*. 2009. № 2. С. 72–81.
6. Яхот И. Подавление философии в СССР (20–30-е годы). New York: Chalidze Publications, 1981. 298 с.
7. Рюде Дж. Народные низы в истории 1730–1848. Москва. Прогресс, 1984. 320 с.
8. Грамши А. Избранные произведения. Т. 3: Тюремные тетради. Москва: Изд-во иностр. лит., 1959. 345 с.

9. Moscovici S. Notes towards a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*, 1988. № 18. P. 211–250.
10. Грушин Б.А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования. Москва: Политиздат, 1987. 368 с.
11. Ольшанский Д.В. Политическая психология. СПб., Минск: БГУ, 2011. 295 с.
12. Енгоян А.П. Идеология и общественное сознание. Ереван: Асогик, 2009. 47 с.
13. Корецкий В. Славой Жижек: “Идеология – пустое слово, именно поэтому она и работает”. URL: <http://archives.colta.ru/docs/20836>
14. Попова И.М. Повседневные идеологии. Как они живут, меняются и исчезают. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2000. 218 с.
15. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б.С. Социологический словарь. Москва: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2004. 620 с.
16. Сагалаева Е.С. Идеология и повседневность в социально-философской рефлексии: к постановке проблемы. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2014. Т. 6. № 6. Ч. 1. С. 299–302.
17. Volkov Y., Khunagov R.D., Kumykov A.M., Sagalaieva E.S. Theoretical Approaches to Understanding the Relationship of Ideology and Everyday Life. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2015. Vol. 6. № 3. P. 357–364.
18. Давидович В.Е., Золотухина-Аболина Е.В. Повседневность и идеология. *Философские науки*. 2004. № 3. С. 5–17.
19. Кірюхін Д.І., Щербак С.І. Уявлення про справедливість в Росії та в Україні: повсякденність та ідеологія. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 1. 2007. С. 136–151.
20. Малинова О.Ю. Идеологические представления как составляющая человеческого капитала российских политических элит: анализ интервью для СМИ. *Материалы десятого Всероссийского семинара*. Санкт-Петербург, 2012. С. 212–242.
21. Слюсаревський Н.М. Простір ідеологічного самовизначення громадян України: основні напрямки. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2006. № 723. С. 220–225.
22. Паніна Н.В., Головаха Є.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994–1998 рр.); Соціологічні показники: таблиці, ілюстрації, коментар. Київ: Інститут соціології НАН України. 1999. 151 с.
23. Міщенко М. Особливості сприйняття ідеологем прихильниками різних політичних течій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. № 3. С. 42–50.
24. Горбачик А. Політичні орієнтації та соціальні самопочуття населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1998. № 3. С. 49–55.
25. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства. Київ: Інститут соціології НАН України, 2003. 184 с.

Отримано 13.06.17

References

1. Prytkov, V. (2014). Non-eliminability and ambivalence of an ideology. *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya [Theory and practice of social development]*, 3, 41–46 [in Russian]
2. Gerring, J. (1997). Ideology: A Definitional Analysis. *Political Research Quarterly*, 50, 4, 957–994 [in English]
3. Dijk, T. (1998). Ideology: A Multidisciplinary Approach. SAGE Publications Ltd [in English]
4. Hodanovich, V.N. (2014). The concepts of deideologization and re-ideologization and modernity. *Sovremennye problemy i puti ih resheniya v nauke, proizvodstve i obrazovanii [Modern problems and ways to solve them in science, production and education]*, 1, 61–66 [in Russian]
5. Stankevich, L.P., Polyakova, I.P. (2009). The phenomenon of everyday life: the present state, content and integrity. *Filosofiya i obshchestvo [Philosophy and society]*, 2 (54), 72–81 [in Russian]

6. Yakhot, I. (1981). The Suppression of Philosophy in SSSR (20-30-y.). New York: Chalidze Publications [in Russian]
7. Ryude, G. (1984). The Crowd in History 1730–1848. Moscow. Progress [in Russian]
8. Gramshi, A. (1959). Selected works. T. 3: Prison Notebooks. Moscow: Publishing house of foreign literature [in Russian]
9. Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211–250 [in English]
10. Grushin, B.A. (1987). Mass Consciousness: Experience in the definition and problems of research. Moscow: Political publishing house [in Russian]
11. Ol'shanskii, D. (2011). Political Psychology. Saint Petersburg, Minsk: BGU [in Russian]
12. Engoyan, A.P. (2009). Ideology and public consciousness. Yerevan: Asogik [in Russian]
13. Koretskii, V. Slava Zizek: “Ideology is an empty word, that's why it works”. URL: <http://archives.colta.ru/docs/20836> [in Russian]
14. Popova, I.M. (2000). Everyday ideology. How they live, change and disappear. Kyiv: Institute of Sociology NAS Ukraine [in Russian]
15. Aberkrombi, N., Khill, S., Turner B.S. (2004). Sociological dictionary. Moscow: Publishing house “Economics” [in Russian]
16. Sagalaeva, E.S. (2014). Ideology and everyday life in the social philosophy reflecton: an approach to bringing forth an issue. *Istoricheskaya i sotsial'no-obrazovatel'naya mysl'* [Historical and social-educational thought], 6, 6, 1, 299–302 [in Russian]
17. Volkov, Y., Khunagov, R., Kumykov, A., Sagalaeva, E. (2015). Theoretical Approaches to Understanding the Relationship of Ideology and Everyday Life. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6, 3, 357–364 [in English]
18. Davidovich, V.E., Zolotukhina-Abolina, E.V. (2004). Everyday and ideology. *Filosofskie nauki* [Philosophical Sciences], 3, 5–17 [in Russian]
19. Kiryukhin, D., Shcherbak, S. (2007). Perceptions of fairness in Russia and in Ukraine: everyday and ideology. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing* [Sociology: theory, methods, marketing], 1, 136–150 [in Russian]
20. Malinova, O.Yu. (2012). Ideological ideas as a component of human capital of Russian political elites: analysis of interviews for the media. In A.V. Duki (Ed.), *Proceedings of the Tenth All-Russian Seminar* (pp. 212–242). Saint Petersburg [in Russian]
21. Sliusarevskiy, N.M. (2006). The space of ideological self-determination of Ukrainian citizens: the main directions. *Visnyk Harkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina* [Bulletin of Kharkov national University named after V.N. Karazin], 723, 220–225 [in Ukrainian]
22. Panina, N.V., Golovaha, Je.I. (1999). Trends in the development of Ukrainian society (1994–1998). Sociological indicators: tables, illustrations, comments. Kyiv: Institute of Sociology NAS Ukraine [in Ukrainian]
23. Mishhenko, M. (2000). Features of the ideologue's perception of the supporters of various political currents. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh* [Sociology: theory, methods, marketing], 3, 42–50 [in Ukrainian]
24. Gorbachyk, A. (1998). Political orientations and social well-being of the population of Ukraine. *Sociologhiia: teoriia, metody, marketynh* [Sociology: theory, methods, marketing], 3, 9–55 [in Ukrainian]
25. Reznik, O. (2003). Political self-identification of a person in the context of the formation of a civil society. Kyiv: Institute of Sociology NAS Ukraine [in Ukrainian]

Received on 13.06.17

Белоус Е.В., аспирант факультета соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ул. Владимирская, 60, Киев, 01033, Украина, e-mail: evgenii.bilous@gmail.com

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ ПОВСЕДНЕВНЫХ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ

Исследован вопрос интерпретации понятия “идеология”. Выделены три общих аспекта функционирования идеологии: на уровне доктрины, идеологических взаимодействий и идеологической деятельности. Выявлено, что процесс взаимодействия идеологии и сознания масс порождает новое образование – “повседневные идеологические представления”. Проанализированы основные теоретические наработки по изучению идеологических представлений и определены особенности их функционирования в массовом сознании.

Ключевые слова: идеология, повседневная идеология, общественное сознание, идеологические представления.

Bilous Ye.V., PhD. student, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01033, Ukraine, e-mail: evgenii.bilous@gmail.com

THE QUESTION OF EVERYDAY IDEOLOGICAL REPRESENTATIONS

Author explains the essence of the “ideological representations of everyday consciousness” concept. The relevance of this consideration is that a more general notion of “ideology” remains as relevant in the ontological as in the epistemological dimensions, despite numerous reports of its disappearance. In addition, in modern scientific discourse the concept of “ideology” is actualized in the context of its consideration through the prism of everyday life that creates a situation with huge amount of this concept obscurity. The solution to the problem of clarifying the theoretical and methodological essence of the ideology functioning is in the context of everyday life stimulated by the excretion of the sociological concept of “ideological representations of ordinary consciousness”. To achieve this goal, the author has solved a number of tasks. In particular, the general aspects of the “ideology” concept were clarified and distinguished that allowed to identify its specificity. Theoretical space of the ideology study in the context of its interaction with the mundane world was suggested. The existing developments on the concept conceptualization and selected empirical findings of the researchers on this issue were revealed. Author explained the concept of “ideological representations of everyday consciousness”; suggested the definition and clarification of everyday consciousness ideological representations; compared concept of “ideology” and “everyday ideology” and described the structure of data representations. In particular, a dedicated cognitive (representations, knowledge about the object), emotional (emotional attitude to the object) and connotative (focus on action) components of ideological conceptions were presented. Author indicated the need to continue theoretical and applied studies, which would have the concept of “ideological representations of ordinary consciousness” as a study subject. The potential of such studies is quite significant, because ideological ideas in modern people’s minds are gaining greater resonance with diverse, non-traditional forms of expression and mechanisms of translation. This requires flexibility of approaches and techniques. The article will be interesting for sociologists, political scientists, philosophers, and others interested in the study of clarification of the essence and peculiarities of the ordinary consciousness ideological views.

Keywords: ideology, everyday ideology, social consciousness, ideological representations.